

C. Hagege. – Éditions Odile Jacob, 2006.

9. Oksaar E. The History of Contact Linguistics as a Discipline / E. Oksaar // Contact Linguistics. An international Handbook of Contemporary Research 1–12. – Berlin : Walter de Gruyter & Co., 1996.

10. Rey A. Dictionnaire historique de la langue française / A. Rey. – Enrichie : Le Robert; 2006.

11. Slater C. Defeatists and their Enemies. Political Invective in France, 1914–1918 / C. Slater. – Oxford : Oxford University Press, 1981. – 206 p.

12. Winford D. An Introduction to Contact Linguistics / D. Winford. – Oxford : Blackwell, 2003.

13. Режим доступу : [http://atilf.atilf.fr/Le trésor de la langue française informatisé](http://atilf.atilf.fr/Le_tresor_de_la_langue_francaise_informatise)

14. Режим доступу : <http://www.cnrtl.fr/etymologie>

15. Online Etymology Dictionary / D. Harper. – Режим доступу : <http://www.etymonline.com>

16. Режим доступу : <http://www.mots.revues.org>

17. Режим доступу : [http://fr.wikipedia.org/wiki/Mots_français_d'origine_russe](http://fr.wikipedia.org/wiki/Mots_francais_d'origine_russe)

СПЕЦИФІКА СЕМАНТИЗАЦІЇ АСОЦІАТИВНИХ ЛАКУН

ГОРІНА Ж. Д., КОПУСЬ О. А.

*Південноукраїнський національний педагогічний
університет імені К. Д. Ушинського*

Актуальність теми дослідження зумовлена комплексним вивченням відображення в лексико-фразеологічній системі і прецедентному тексті (далі – ПТ) наслідків взаємодії мови і культури в межах українського етносу, виокремлення значущості його специфіки в міжкультурному форматі спілкування. Крім того, актуальність теми полягає також у тому, що вона забезпечує вихід на більш широку проблематику, пов'язану з лінгводидактичною інтерпретацією етнокультурних смислів.

Проблеми дослідження мови з позицій міжкультурної і міжетнічної комунікації, міжгрупової і міжособистісної взаємодії перебувають у центрі уваги гуманітарних наук: культурології і соціології культури, етнолінгвістики й етнопсихології, лінгвокультурології і когнітивної лінгвістики, теорії мовленнєвої комунікації. З-поміж різних підходів добре зарекомендували себе теоретико-методологічний, етнолінгвістичний, лінгвокультурологічний, крос-культурний, історичний ракурси розгляду проблеми взаємодії мов і культур.

Розмежовувати “наукові території” різних гуманітарних галузей українця не просто, але очевидним є факт: антропологічна парадигма демонструє, як суто лінгвістичний аналіз здатен подолати межі академічної лінгвістики й увійти у площину національної психології, ментальності й етнокультури загалом (Ф. С. Бацевич, С. Я. Єрмоленко, В. В. Жайворонок, В. І. Кононенко, М. П. Кочерган, Л. І. Мацько, Ю. О. Сорокін, Є. Ф. Тарасов, С. Г. Тер-Мінасова, В. П. Фурманова).

Етнопсихолінгвістичний і лінгвокультурологічний напрями, що ґрунтуються на антропоцентричному підході в аналізі мовних явищ, мають принципове значення і для системи рідномовної освіти майбутніх філологів, пропонуючи безліч способів вияву і прийомів опису фонових знань студентів-білінгвів, що зокрема слугують реальною базою їх міжмовної і міжкультурної взаємодії.

Мета запропонованої розвідки полягає в лінгводидактичному аналізі семантизації асоціативних лакун як способу прогнозування потенційних утруднень, пов'язаних із невмінням виокремлювати національно-культурну специфіку автентичного тексту.

Ідеї теорії лакуарності, типології лакун і способів їх елімінування започатковані в роботах таких учених, як Є. М. Верещагін, Г. Гачев, І. Ю. Марковіна, З. Д. Попова, Й. А. Стернін, Ю. О. Сорокін, Ч. Хоккет. “Лакуни є наслідком неповноти і / або надлишковості досвіду лінгвокультурної спільноти, в результаті чого не завжди стає можливим доповнити досвід однієї лінгвокультурної спільноти досвідом іншої. Лакуни – явище, що належить конотації, під якою розуміють набір традиційно ухвалених певною локальною культурою способів інтерпретації фактів, явищ і процесів вербальної поведінки” [4, с. 123]. Власне, методика встановлення лакун, розроблена Ю. О. Сорокіним, і ґрунтується на тому, що, сприймаючи текст, реципієнт використовує набір правил, притаманних лише його мові і культурі. Варто нагадати, що на сьогодні існують різні типології лакун, наприклад, виділяють: 1) мовні (лексичні, стилістичні, граматичні) (Ю. С. Степанов); 2) культурологічні (етнографічні, психологічні) (Ю. О. Сорокін, В. І. Жельвіс); 3) текстові (Ю. М. Караулов, В. В. Красних); 4) поведінкові (кінесичні, невербальні) (І. Ю. Марковіна). Нашу увагу привернено на асоціативні (або в термінології Ю. М. Караулова – текстові) лакуни – слова або усталені словосполучення, що викликають у більшості носіїв мови стійкі асоціації, породжувані особливостями національного сприйняття позамовної дійсності, національним мисленням, закріплені в іншій мові за інакшими словами або взагалі відсутні.

У науковій літературі щодо стратегії і тактики елімінування лакун визначено, як відомо, два способи: компенсація і заповнення. Компенсацію тлумачать як добирання самим реципієнтом тотожного елемента для елімінування незрозумілостей, незвичностей, щось на зразок самороз'яснення зсередини. Заповнення, зазвичай, передбачає втручання іззовні, скажімо, викладач або перекладач, який сприяє нейтралізації труднощів завдяки застосуванню цілеспрямованого коментаря. Визначаючи доцільність і незаперечність виокремлення означених способів елімінування лакун, ми, тим не менш, вважаємо, що вони є більш придатними для загальної теорії лакуарності мов або перекладознавства. Щодо практики рідномовної освіти, то викликає сумнів, власне, саме розмежування цих термінів: з методичного погляду досить складно, як на нашу думку, визначити, де закінчується “заповнення” і починається “компенсація”, оскільки лакуна заповнюється викладачем, щоб студенти спромоглися її надалі компенсувати. З огляду на це, ми поєднали обидва способи, надалі означаючи їх як семантизацію.

При розробці системи експериментального навчання ми виокремили і протиставили такі види семантизації: 1) формально-граматична (повідомлення про граматичні властивості) – змістовно-смилова (повідомлення про значення); 2) аспектна (повідомлення про окрему, певну властивість) – поліаспектна (повідомлення про різноманітні властивості); 3) внутрішньомовна (без урахування російської мови) – контрастивна (з урахуванням російської

мови); 4) пояснювальна (за допомогою тлумачення, дефінування, перерахування) – унаочнювальна (демонстрація означуваного); 5) системно-кумулятивна (заздалегідь планований розподіл у часі, дозоване подання інформації) – одноразова (повідомлення мінімуму інформації, достатньої для конкретної ситуації). Переходячи до розгляду кожного з означених способів стосовно семантизації асоціативних лакун, відзначимо, що надання переваг у виборі того чи того способу передовсім повинно визначатися методичною доцільністю їх застосування у філологічній аудиторії.

Беручи до уваги специфіку розглядуваних лаун, а саме їх неперекладність, виключимо прямий переклад і використання наочності (предметної, зображальної, звукової) як, по суті, неефективні прийоми пояснення для більшості випадків асоціативних лакун. Щодо семантизації за допомогою синонімів / антонімів, то, на перший погляд, цей спосіб так само видається малоефективним під час роботи з лакунами, оскільки презентація в одному синонімічному ряді навряд чи допомагає специфікувати нюанси значення культурних реалій, а антонімічна пара не завжди наявна. Водночас не варто нехтувати цим прийомом, оскільки, скажімо, використання синонімічного ряду фразеологічних одиниць на позначення видів покарань, тортур (*тягнути жили, спускати шкуру, класти голову на плахту, посадити на ланцюг, давати голову на відсіч*) може слугувати непоганим тлом, яке, якщо не пояснює, то, принаймні, відтінює специфіку конотації або контексту їх використання.

Семантизація з використанням словотвірного аналізу дозволяє репрезентувати асоціативну лауну в певній парадигмі, як правило, аналогічних лакун того ж типу, утворених за однією словотвірною моделлю. До того ж продуктивність певної моделі часто дає привід для розмірковувань, узагальнень, що пов'язані з особливостями національного менталітету, мовними уподобаннями. У такому випадку знання мовної одиниці (слова, словосполучення, ідіоми або фразеологізму) тлумачиться шляхом аналізу її внутрішньої форми, що так само слугує стимулом до розмови про національну специфіку досліджуваних мовних явищ (наприклад, *“краще живий хорунжий, ніж мертвий сотник”, “осьмак копи береже”, “ситник берднику не товариш”* або *“Голохвастов”, “за чіплянка”*). Щодо дефініції, як способу семантизації, то вона природним чином застосовується, здебільшого, для тлумачення багатьох лексичних або окремих понятійних лакун (зокрема, з групою безеквівалентної або етнографічної лексики), тоді як для пояснення асоціативних лакун вона є менш актуальною.

Високопродуктивним способом семантизації асоціативних лакун є, безперечно, спосіб контекстуальної здогадки. Приміром, заголовки журнальних і газетних статей рясніють аналогічними прикладами-ілюстраціями, де прецедентність створює особливий колорит експресії – від прямих цитат до тонких алюзій: *“Золото, а не дівка, або скільки коштує країні прем'єр міністр”* (ПТ “Наталка Полтавка” І. Котляревського) (День, 02.03.2009); *“Той мурує, той руйнує: коли скінчиться економічна криза?”* (ПТ “Сон” Т. Шевченка) (Молода газета Вінниччини, 13.02.2009). Підкреслимо, що саме контекст значним чином виконує роль своєрідного “індикатора”, який сигналізує про наявність асоціативної лакуни і про потребу декодувати приховані натяки.

I, нарешті, ще один спосіб семантизації лакун – тлумачення. На відміну від дефініції тлумачення має більш описовий характер і в сукупності з іншими прийомами семантизації (аналізом внутрішньої форми чи словотвірної структури, використанням лексико-семантичного або синонімічного ряду, контекстною ілюстрацією) виступає узагальнювальним етапом у роботі з асоціативними лакунами. Наприклад, визначення конотативного значення прецедентного імені Ярославна в уривку: *“На добраніч тобі, Вірунько. Вітаю твоє класичне чекання. Вітаю в тобі Ярославну, що сумувала колись на валу”* (О. Гончар “Собор”) – ґрунтується на літературній та історичній інформації про дружину новгород-сіверського князя Ігоря Святославича, віддане чекання якої було оспіване в давньоруській пам’ятці “Слово про Ігорів похід”. Як бачимо, тлумачення має характер історичного екскурсу, а також соціально-політичного, етнографічного, культурологічного або літературно-художнього коментаря.

Поняття лакунарності, на нашу думку, прямо корелює з розумінням – найбільш місткою психологічною і ширше – психолінгвістичною – категорією, основною функцією якого є переробка інформації, що надходить іззовні. Іншими словами, розуміння асоціативних лакун – це процес і результат розкриття смислових зв’язків з метою вилучення інформації та її подальшого осмислення, що, у свою чергу, співвіднесено з двома рівнями “розуміння” як психолінгвістичної категорії – рівнем значення і рівнем смислу (М. І. Жинкін, О. Р. Лурія). У результаті осмислення тексту, що містить асоціативні лакуни, в читача повинна утворитися проекція цього тексту, що є продуктом процесу смислового сприйняття майбутнім філологом, який тією чи тією мірою наближається до авторського варіанта проекції тексту. Проекція тексту складається з системи уявлень, що формується при взаємодії зі знаковою продукцією. На думку Т. М. Дрідзе, реципієнт адекватно інтерпретує текст тільки в тому випадку, коли основна ідея тексту тлумачиться адекватно задуму автора, тобто “проекції текстів автора і читача максимально наближені одна до одної” [3, с. 49-50]. Хоча студент може створити для себе і власну проекцію, яка докорінно може відрізнятись як від проекції текстів інших читачів, так і від авторського задуму.

Адекватність сприйняття і семантизації асоціативних лакун забезпечується не лише мовними і графічними одиницями і засобами, але й загальною фундацією знань, тобто “комунікативним тлом”, на якому здійснюється текстотворення і його декодування, тому вона неминуче пов’язана із так званою пресупозицією. Як відомо, пресупозиція – це компонент змісту тексту, який “невиражений словесно, це попереднє знання, що дає можливість адекватно сприйняти текст; таке попереднє знання прийнято ще означати як фонові знання” [2, с. 11]. Ці спільні знання, накопичені комунікантами, наявні у свідомості учасників комунікативного акту, забезпечують схоже розуміння реалії, що є неодмінною умовою повновагої мовленнєвої комунікації. Г. Д. Томахін запропонував свого часу досить гнучку градацію фонових знань за рівнем їх поширеності: а) загальнолюдські знання; б) регіональні; в) знання, якими володіють лише члени певного мікроколективу, як сім’я, навчальна або виробнича група [5].

Мовні й фонові знання співвіднесено у філолого-методичній традиції з

поняттям вертикального і горизонтального контексту. Відомо, що горизонтальний контекст забезпечує розуміння значень, які містяться в самому тексті і виникають завдяки сполучуваності слів. Це можуть бути як прямі значення, так і додаткові смисли, створювані зокрема образними засобами мови. Вертикальний контекст, за О. С. Ахмановою та І. В. Гюббенет, містить “сукупність відомостей культурно- та матеріально-історичного, географічного та прагматичного характеру” [1, с. 49] і відображає суттєвий екстралінгвістичний чинник – зв'язок з етнокультурною, зануреність у культуру. Вертикальний контекст створюється за допомогою історичних відступів і ремінісценцій, натяків, різного роду переказів і відсилань, виявляється в літературних алюзіях і цитатах, а отже, потребує наявності певних фонових знань у студентів. Отже, енциклопедичні і власне мовні знання є презумпцією успішної міжкультурної комунікації і передумовою семантизації асоціативних лакун. Водночас у методичних цілях видається доцільним їх перерозподіл за ступенем складності – на актуальні фахові знання для майбутніх філологів і на знання загальнокультурної спадщини.

Сумуючи викладене, відзначимо такі основні моменти. Говорячи про специфіку способів семантизації асоціативних лакун, слід відзначити, що всі вони (як окремо, так і в поєднанні між собою) тим чи іншим чином є актуальними у філологічній аудиторії. Форму роз'яснення значення лакун у методичному плані логічніше означити як навчальний коментар, що може мати вигляд додаткових покликань, пояснень, приміток – усних чи письмових. Завдання такого коментаря полягає в осягненні студентами адекватного змісту тексту за рахунок розкриття смислу асоціативної лакуни, що, у свою чергу, сприяє розвитку їх мовної інтуїції, підвищенню загальнофілологічної ерудованості, а отже, й розширенню фонових знань. Глибина розуміння асоціативних лакун пов'язана з оцінкою текстової інформації залежно від ступеня проникнення читача в авторський підтекст й обумовлена тим, наскільки студент спромігся сприйняти закладений у текст емоційний імпульс та розпізнати авторський комунікативний намір. При цьому важливо відзначити, що долання смислових і формальних утруднень декодування лакун викликає непідробний інтерес у студентів, торкається їх емоційно-вольової сфери, а, як відомо, значущість і сила емоцій виступає координатором і мовленнєво-мисленнєвої діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ахманова О. С. Вертикальный контекст “как филологическая проблема” / О. С. Ахманова, И. В. Гюббенет // Вопросы языкознания. – 1997. – № 3. – С. 45–52.
2. Валгина Н. С. Теория текста / Н. С. Валгина. – М. : Логос, 2003. – 279 с.
3. Дридзе Т. М. Текст как иерархия коммуникативных программ (информационно-целевой подход) / Т. М. Дридзе // Смысловое восприятие речевого сообщения (в условиях массовой коммуникации) / Отв. ред. Т. М. Дридзе, А. А. Леонтьев. – М. : Наука, 1976. – С. 48–57.
4. Леонтьев А. А. Национально-культурная специфика речевого поведения / А. А. Леонтьев, Ю. А. Сорокин, Е. Ф. Тарасов. – М. : Наука, 1977. – 351 с.
5. Томахин Г. Д. Фоновые знания как основной предмет лингвострановедения / Г. Д. Томахин // Иностранные языки в школе. – 1980. – № 4. – С. 84–88.